

Article Info	RESEARC ARTICLE ARAŞTIRMA MAKALESİ	
Title of Article	Human Rights, Justice and Equity in terms of Clean Development Mechanism as an Instrument of Climate Policy*	
Corresponding Author	Ferhan CAN ferhancan@hotmail.com	
Submission Date Admission Date	25/05/2018 – 10/06/2018	
How to Cite	CAN, F., (2018). İklim Politikasının Bir Aracı Olan Temiz Kalkınma Mekanizması Açısından İnsan Hakları, Adalet ve Hakçalık, Kent Akademisi, Volume, 11 (33), Issue 2, Pages, 295-304.	ORCID NO:

İklim Politikasının Bir Aracı Olan Temiz Kalkınma Mekanizması Açısından İnsan Hakları, Adalet ve Hakçalık

Dr. Ferhan CAN

ABSTRACT:

Although climate change is a global problem that effects all people, it does not effect all on an equal basis. Less responsible and vulnerable people are effected more from climate change and practices which are used for prevent it. Because of this reason, climate change and practices used for prevent it, not only related with environmental issues but also related with justice, equity and human rights issues for millions of people and community.

Clean Development Mechanism is provided to assist developed countries in achieving compliance with their quantified emissions reduction commitments with lower cost and implemented in developing countries. The aim of this study is to address the effects of climate change and clean development mechanism on justice, equity and human rights. As a result of the study it is seen that one of the bodies of the United Nations which has adopted Universal Declaration of Human Rights, has ignored human rights violations and increased existing injustice and inequity.

KEYWORDS: Climate Change, Clean Development Mechanism, Human Rights, Justice, Equity

ÖZ:

İklim değişikliği bütün insanları etkileyen küresel bir sorun olmakla birlikte, bütün insanları aynı oranda etkilememektedir. En az sorumlu olan ve savunmasız kesimler iklim değişikliği ve onu önlemek için kullanılan yöntemlerden en fazla etkilenmektedir. Dolayısıyla, iklim değişikliği ve iklim değişikliğini önlemek için kullanılan yöntemler sadece çevreyi ilgilendiren konular değil milyonlarca insan ve topluluk için adalet, hakçalık ve insan hakları konularıdır.

Temiz Kalkınma Mekanizması sera gazı salım azaltım hedeflerine ulaşmak için maliyeti azaltma da kullanılan ve gelişmekte olan ülkelerde uygulanan bir yöntemdir. Makalenin amacı iklim değişikliğinin ve iklim değişikliğini önlemek için kullanılan Temiz Kalkınma Mekanizması projelerinin insan hakları, adalet ve hakçalık üzerindeki etkisini ele almaktır. Yapılan çalışma sonucunda İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ni kabul eden Birleşmiş Milletlere ait bir kuruluşun bile insan hakları ihlallerine göz yumduğu ve yaşanmakta olan adaletsizlik ve eşitsizliği artırdığı görülmektedir.

ANAHTAR KELİMELER: İklim Değişikliği, Temiz Kalkınma Mekanizması, İnsan Hakları, Adalet, Hakçalık

* Bu çalışma, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanan "Temiz Kalkınma Mekanizması: Türkiye'deki Uygulamaların Paydaş Katılımı Açısından Değerlendirilmesi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

“İklim Politikasının Bir Aracı Olan Temiz Kalkınma Mekanizması Açısından İnsan Hakları, Adalet ve Hakçalık”

GİRİŞ:

İklim değişikliği, insan faaliyetleri sonucunda atmosferin yapısındaki sera gazlarının artması ile oluşmaktadır. Atmosferdeki sera gazlarının artışını önlemek için uluslararası alanda yapılan çalışmalar sonucunda 2020 yılına kadar geçerli olan Kyoto Protokolü kabul edilmiştir.

Temiz Kalkınma Mekanizması (TKM), Kyoto Protokolü'nde sera gazı salım azaltımında maliyetleri azaltmak için tanımlanan üç esneklik mekanizmasından biridir. TKM'nin iki amacı vardır. Birincisi sera gazı azaltım hedefi olan gelişmiş ülkelerin, sera gazı salım azaltım faaliyetlerinde maliyetlerini düşürmelerine yardımcı olmak, ikincisi ise, gelişmekte olan ülkelerde sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak.

2020 yılında ise 2015 yılında imzaya açılan Paris Anlaşması yürürlüğe girecektir. Paris Anlaşması'nda, esneklik ya da piyasa mekanizması kavramı kullanılmamaktadır. Onun yerine, Anlaşma'nın 6. maddesinde, iklim politikasına ikisi piyasa benzeri biri piyasa dışı olmak üzere üç yeni mekanizma katılmıştır ve 2020 yılına kadar, 6. maddede belirtilmiş olan yeni mekanizmaların kurallarının ve süreçlerinin kurgulanacağı dile getirilmiştir.

Birinci mekanizma, salım ticaret sistemlerinin birleştirilmesine izin veren işbirliği yaklaşımıdır. İkincisi, Kyoto Esneklik Mekanizmaları'nın yerine geçecek olan "sera gazı salımlarının azaltılmasına katkı ve sürdürülebilir kalkınmaya destek" olan yeni mekanizmadır. Üçüncüsü ise birleşik, bütünleşik ve dengeli piyasa dışı yaklaşımı öngören piyasa dışı mekanizmadır (Paris Agreement, 2015: 7- 8).

Piyasa tabanlı ikinci mekanizma, Kyoto Protokolü'ndeki Temiz Kalkınma Mekanizmasına benzemektedir ve "sera gazı salım azaltımına katkı ve sürdürülebilir kalkınmaya destek" mekanizması olarak tanımlanmaktadır. Farkı ise gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ayırımına gidilmeden, taraf olan bütün ülkeler azaltım faaliyetleri için yatırım yapabileceklerdir (Paris Agreement, 2015: 7- 8; TUSİAD, 2016:146).

2020 yılında yürürlüğe girecek olan Paris Anlaşması ile Temiz Kalkınma Mekanizması benzeri projelerin daha

geniş alana yayılma ihtimali bulunmaktadır. Dolayısıyla bu mekanizmanın daha yakından incelenmesi gerekmektedir. Bu çalışmada öncelikle insan hakları, iklim değişikliği ve insan hakları ve TKM açısından insan hakları üzerinde durulacaktır. Daha sonra adalet ve hakçalık kavramları ve TKM açısından adalet ve hakçalık kavramları ele alınacaktır. En sonunda ise toplumun en savunmasız kesimlerinden biri olan kadımlar için iklim değişikliği ve toplumsal cinsiyet konusu irdelenecektir.

1. İnsan Hakları

İnsan hakları genel olarak, bütün insanların insan olması sebebiyle sahip oldukları ve devredilemeyen hak ve özgürlükler olarak tanımlanmaktadır. İnsan hakları mücadelesinin tarihsel kökleri çok eski olmakla birlikte, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Birleşmiş Milletler'in, 10 Aralık 1948 tarihinde İnsan Hakları Evrensel Beyannamesini kabul etmesiyle, bu mücadele kurumsal bir yapıya kavuşmuştur. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi bağlayıcı değildir fakat bağlayıcı belgelerin üretilmesine öncülük etmiştir.

1966 yılında, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde sayılan hakların birçoğunun bağlayıcı hale getirildiği iki sözleşme ortaya çıkmıştır. 1976 yılında yürürlüğe giren sözleşmelerden ilki, negatif haklar veya birinci kuşak haklar olarak tanımlanan yaşam hakkı, ifade özgürlüğü, inanç özgürlüğü, adil yargılanma, toplantı özgürlüğü, karar alma mekanizmalarına katılma gibi sivil ve siyasal hakları düzenleyen Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'dir. İkinci sözleşme ise pozitif haklar veya ikinci kuşak haklar olarak tanımlanan barınma, giyinme, gıda, iş, eğitim, sağlık, kültürel değerler gibi ekonomik, sosyal ve kültürel hakları düzenleyen Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'dir.

Evrensel belgelerin yanında güçlü ve etkili yaptırımlar içeren bölgesel belgeler de ortaya çıkmıştır. Bunlar, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (1953), Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi (1969) ve Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'dır (1986).

Birinci kuşak haklar, devletin müdahale etmediği, kendiliğinden oluşan haklardır ve özgürlük temeline dayanır. İkinci kuşak haklar, devletin müdahalesini gerektiren haklardır ve eşitlik fikrine dayanır. Dayanışma temeline dayanan üçüncü kuşak haklar ise barış,

kalkınma, çevre hakkı gibi toplumların kollektif haklarını kapsar.

Kirlilik, kaynak kıtlığı ve iklim değişikliği ile çevre konusu temel insan hak ve özgürlüklerini tehdit eder boyuta gelmiştir. Sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı olarak kabul edilen çevre hakkı, birçok uluslararası anlaşmalar ve ulusal anayasalarda temel hak ve özgürlük olarak kabul edilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ülke Dışı Yargılama Yetkisi (Extraterritoriality) kavramı uluslararası ceza hukukuna girmiştir. Bu kavram, 21. yüzyıl modern devletini, sadece kendi vatandaşlarından değil, bütün insanlardan sorumlu hale getirmiştir (Kocaoğlu, 2005:191). Son yıllarda, uluslararası insan hakları örgütleri ve hukuk uzmanları Ülke Dışı Yargılama Yetkisini daha geniş yorumlamaktadır. Özellikle büyük TKM yatırımlarında sadece ev sahibi ülke insan haklarından sorumlu olmayabilir (Schade, Obergassel, 2014:720).

Küreselleşme ile birlikte çok uluslu şirketlerin faaliyetleri dünya çapında artmıştır. Üçüncü tarafların yaptığı insan hakları ihlallerini engellemek için Birleşmiş Milletler İş Hayatı ve İnsan Hakları Rehber İlkeler'ini Haziran 2011 yılında yayınlamıştır. Bağlayıcı olmamakla birlikte, şirketlerin insan haklarına karşı duyarlılığının artması amaçlanmıştır. Rehber İlkeler'le, yerli hakları, azınlık hakları, şikâyet mekanizması gibi konularda tavsiyelerde bulunulmuştur (Schade, Obergassel, 2014:721).

İnsan hakları ile ilgili olarak yapılan düzenlemelerin hemen hepsinin temel ilkeleri evrensellik, devredilemezlik, ayrımcılığın olmaması, katılımcılık ve hukukun üstünlüğüdür.

2. İklim Değişikliği ve İnsan Hakları

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi ve Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne göre iklim değişikliği sadece çevreyi ilgilendiren bir konu değil, deniz seviyesinin yükselmesi, şiddetli seller ve fırtınalar, buzulların erimesi, yer altı sularının kirlenmesi, sağlık problemleri, göçler ve yeniden yerleştirmeler ve diğer olumsuz etkileri ile bütün dünyada milyonlarca insan ve topluluklar için bir insan hakları konusudur (Johl, Lador, 2012: 3).

İklim değişikliği ve insan hakları arasındaki ilişkinin resmi olarak ilk tanınması, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi'nin 2009 yılındaki kararları ile olmuştur. Genel olarak bu kararlara göre, iklim değişikliğinin insan hakları üzerinde doğrudan ve dolaylı olarak olumsuz etkileri vardır ve bu etkiler özellikle coğrafya, cinsiyet, yaş, yerliler, azınlıklar ve engelliler gibi savunmasız

konumdakiler üzerinde daha şiddetli hissedilmektedir (Filzmoser, 2014:2).

Daha sonraki resmi gelişme ise 2010 yılında Cancun'da toplanan BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin 16. Taraflar Toplantısı'nda yaşanmıştır. Cancun Anlaşması'na göre, "Taraflar, iklim değişikliği ile ilgili bütün faaliyetlerinde, insan haklarına tamamiyle saygı göstermelidirler" (UNFCCC, 2011:para.8).

İnsan haklarının, uluslararası ve ulusal hukuk sistemlerinde tanımlanmasına ek olarak, insan hakları yükümlülüklerinin uygulaması ile ilgili düzenlemeler de vardır. İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin 4. ve 6. maddelerinde bilgiye erişim, katılım, eğitim, kamouyunda farkındalık oluşturulması gibi sorumluluklar da belirtilmiştir. Bunun yanında, Cancun Anlaşmasına göre, küresel, bölgesel, ulusal ve yerel düzeyde, hükümetlerin, işletmelerin, sivil toplum örgütlerinin, gençler ve engelliler de dâhil olmak üzere, cinsiyet eşitliği gözetilerek kadınların ve yerel toplulukların geniş katılımı sağlanmalıdır. Ayrıca, çevresel konularda kullanılan bilgiye erişim, karar verme mekanizmasına katılma ve yargıya başvurma hakları Rio Bildirgesi (1992) ve Aarhus Sözleşmesi (2001) ile iklim değişikliğiyle ilgili azaltımın tasarlanması, planlanması ve uygulanması ile ilgili olarak da kullanılmaktadır (Carbon Market Watch, 2015:7).

İklim değişikliğinin, insan hakları üzerinde iki defa olumsuz etkisi vardır. Birinci etkisi yukarıda da bahsedildiği gibi iklim değişikliğinin su kaynakları, gıda, sağlık vb. üzerinde yarattığı etkiler. İkinci etkisi ise iklim değişikliğini önlemek için yapılan faaliyetlerin, bazı durumlarda, çevre ve insanlara verdiği zararlarıdır. Bunlar yaşam, gıda, barınma, sağlık, su, kültür ve diğer hakların ihlali olarak gerçekleşmektedir (Carbon Market Watch, 2015:2).

3. Temiz Kalkınma Mekanizması Açısından İnsan Hakları

İnsan haklarının evrensellik ve devredilemezlik ilkelerine göre, insan hakları dünyanın her yerinde herkese uygulanır ve müzakereler ya da pazarlıklar, insan haklarının ihlali ile sonuçlanamaz. Bu ilkeye göre, TKM projelerinin planlanması ve uygulanması sırasında, savunmasız toplulukların hakları ya da çıkarları pazarlıklar sonucu ihlal edilemez (Filzmoser, 2014).

İnsan hakları, birbirine bağlıdır, birbiri ile ilişkilidir ve bölünemez. Sivil, kültürel, ekonomik, politik ve sosyal haklar eşit değerdedir, biri diğerinin önüne geçemez. Haklar birbirini tamamladığı için verilen hakların gerçekleşmesi diğer hakların gerçekleşmesine bağlıdır. Örneğin, TKM projelerinde katılım hakkının etkin uygulanmaması, yerel toplulukların refah, geçim, sosyal

düzen, kimlik ve kültür alanlarını yani ekonomik, medeni ve politik haklarını olumsuz etkiler (Filzmoser, 2014).

İnsan hakları ilkelerine göre herkes eşittir ve cinsiyet, ırk, din, dil ya da benzer konularda ayrımcılığa uğrayamaz. TKM projelerin uygulanmasında yerel halkların, toprak üzerinde geleneksel mülkiyet haklarının tanınmaması ve bilgiye erişim haklarının uygulanmaması ayrımcılığa girmektedir (Filzmoser, 2014).

İnsan haklarının katılımcılık ilkesine göre, herkes sivil, ekonomik, sosyal, kültürel ve politik gelişmelere aktif ve özgür bir şekilde katılabilir. TKM projelerine göre de katılımın zaten sağlanması beklenmektedir. Fakat TKM projelerinde katılım ile ilgili yapılan araştırmalar katılımın en alt düzeyde kaldığını göstermektedir (Can, F., 2017)

Son olarak, insan haklarının ihlali söz konusu olduğunda, insanlar yasal kurumlar aracılığı ile haklarını arayabilirler, ulusal ya da uluslararası seviyede tazminat talep edebilirler. Temiz Kalkınma Mekanizması'nın kendi yapısı içinde şikâyet mekanizması bulunmamaktadır. Fakat müzakereler üzerinde çok az etkisi olan yerel toplulukların, insan hakları ihlalleri karşısında, çözüm arayabilecekleri bir sistemin kurulması gerekmektedir (Filzmoser, 2014).

TKM'nin amaçlarından biri sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağlamak olduğu halde, TKM projelerinin yerel halk üzerinde ciddi olumsuz etkilerinin olduğu görülmektedir. Projelerin çoğunluğu, özellikle kömür santralleri olmak üzere fosil yakıt santralleri, büyük hidroelektrik santraller, atık yakma ve monokültür ekimleri gibi endüstriyel ölçekte olan projelerdir. Bazı raporlara göre, bazı projelerin uygulama aşamasında bile ulusal ve uluslararası hukuk ihlalleri görülmektedir. Çoğu zaman, TKM'de uyulması gereken halk katılımı hükümlerine ve ulusal çevresel etki değerlendirme kurallarına da uyulmamaktadır (Carbon Market Watch, 2016a).

2011 yılında, TKM Yürütme Kurulu, insan hakları ihlalleri olduğu halde, iki projeyi kayıt altına almıştır. Yürütme Kurulu'na göre, insan hakları konularına değinme gibi bir zorunluluk yoktur ve sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşip gerçekleşmediği konusunda sorumlu olan da ev sahibi ülkedir (Carbon Market Watch, 2016b).

TKM projesi ile ilgili olarak insan haklarının ihlal edildiği projelerden biri Honduras'ın Bajo Aguan bölgesindeki Aguan biyogaz projesidir. Bu projenin uygulanması esnasında 25 kişi öldürülmüştür ve ölümlerin 5'i projeyi yürütenlerin kendi güvenlik güçleri tarafından, proje için meydana gelen çatışma sırasında gerçekleşmiştir. Bu projede insan hakları ihlalleri olduğu

ve yerel paydaş katılımının da tam olarak gerçekleşmediği birçok kez Carbon Market Watch¹ tarafından, TKM Yürütme Kuruluna bildirilmiştir (Carbonmarketwatch, 2016c).

TKM Yürütme Kurulu, insan hakları konularına değinme gibi bir zorunluluğun olmadığını söylemesine rağmen, Birleşmiş Milletler'in kendi bünyesinde olan bir kuruluş olarak, BM Sözleşmesi'ndeki insan hakları ile ilgili maddelere uymak zorundadır. Zaten Cancun Sözleşmesine göre de, iklim değişikliği ile ilgili bütün faaliyetlerde insan haklarına saygı gösterilmelidir (Carbon Market Watch, 2016b).

4. İklim Değişikliği, Adalet ve Hakçılık

İklim değişikliği insanları sadece bir alanda değil, kalkınma, sağlık, gıda, su, güvenlik, alt yapı gibi birden fazla alanda etkilemektedir. İklim değişikliğinin bu etkileri, özellikle iklim değişikliğinin oluşumuna en az katkıda bulunan yoksul, savunmasız ve marjinal insanlar üzerinde daha fazla hissedilmektedir. Küresel bir sorun olan iklim değişikliğinin bütün insanları aynı oranda etkileyeceği varsayımı geçersizdir. En az sorumlu olanların, en fazla etkilenmesi, adalet ve hakçılık kavramlarını iklim değişikliği probleminin merkezine yerleştirmektedir (Cameron et al., 2013).

Literatürde adalet ve hakçılık kavramları birbirlerinin yerine kullanılabilir. Hâlbuki adalet ulaşılabilecek son nokta iken, hakçılık bu noktaya ulaşmak için üretilen çözüm yollarıdır. Adalet, temel haklara saygıya ya da ihlal edildiğinde ise düzeltici önlemlerin alınmasını gerektirir. Çevre ve adalet kavramlarının birarada kullanılması ise oldukça yenidir. Çevre açısından adalet ırk, renk, cinsiyet ya da gelir durumuna bakılmaksızın bütün insanların çevre ile ilgili yasal düzenlemelerin yapılmasında eşit derecede yer alması ve yasaların herkese eşit derecede uygulanmasıdır. Diğer yandan hakçılık, kaynağını yargı fonksiyonundan alır, dağıtılan haklar ve sorumluluklarla ilgilidir. Aristo'ya göre hakçılık "Evrenselliğinden dolayı kusurlu olan hukukun düzeltilmesidir." (Aristo'dan aktaran Ikeme, 2003: 199). Hakçalığın amacı, hukuk kurallarına göre sonuçlar üretmek değil, çareler üretmektir. Çevresel açıdan hakçılık insanların ihtiyacı olan çevresel mal ve hizmetlere ulaşmasının sağlanmasıdır (Ikeme, 2003).

Adaletle ilgili kuramlar birkaç türe ayrılır. Bunlar; faydacı (genel olarak en yüksek faydanın sağlanması), sözleşmeci (yoksullar için yüksek faydanın sağlanması), eşitlikçi (eşitsizliğin azaltılması) ve özgürlükçü (kişi özgürlüğü temelinde fayda ve sorumluluğun adil şekilde

¹ Carbon Market Watch: 2009 yılında uluslararası STK'lar tarafından kurulan bağımsız bir kuruluştur. Amacı karbon piyasalarını yakından izleyerek, adil ve etkili yöntemlerle iklimin korunmasını sağlamaktır.

paylaşılması) kuramlarıdır. Adaletin tek bir tanımı olmamasına rağmen adalet fikrinin merkezinde "birilerinin zararına kimseye fayda sağlamamak ve birilerinin faydası için de kimseye zarar vermemek" tanımı bulunmaktadır (Mathur et al., 2014:44).

Adalet genel olarak üç türe ayrılmaktadır. Bunlar dağıtıcı (veya paylaştırıcı), denkleştirici (veya düzeltici) ve prosedürel (veya kuralcı) adalettir. Dağıtıcı adalet, "Bir toplumdaki para ve bu şekilde bölüşürülebilir nitelikteki şeylerin (şan, şeref, unvan, servet ve ekonomik değeri haiz diğer şeyler) toplum üyeleri arasında, herkesin yeteneği ve toplum içerisindeki statüsüne uygun olarak dağıtılmasını öngören adalet türüdür" (Balı, 2001: 85) Dağıtıcı adaleti benimseyen bir devletin yapması gereken, "Herkesin toplum içerisindeki durumu ve yeteneklerine göre, nimet ve külfetlerden kendisine düşeni paylaşmaktır" (Balı, 2001: 86). Denkleştirici adalet, dağıtıcı adaletin aksine, kişilerin özel durumlarını, yeteneklerini göz önünde bulundurmadan davranmayı ve hukuki ilişkide taraf olanların eşit muamele görmesini gerektirir (Güriz, 2001: 8). Burada, işlenen suçun, çekilecek ceza ile düzeltilmesi ve adaletin yeniden sağlanması söz konusudur. Prosedürel adalet bireylerle ilgili olmayıp, kurallarla ilgilidir. Adalet eylemin içeriği ile değil, biçimiyle ilgilidir. Adalet teorisinin özünü oluşturan hakçılık ise herkesin avantajına bir durum yaratmak şartıyla izin verilen eşitsizliktir. Doğal eşitsizlikleri en az avantajının yararına göre düzelteren bu adalet anlayışı, piyasa dışı kurallar tarafından belirlendiği için dağıtıcı adalet teorisi olarak da adlandırılmaktadır (Felsefe, 2016).

İklim adaleti, etik bir sorun olduğu için hem uluslararası hukuk hem de insan hakları konularında önemli bir mesele olarak ele alınmaktadır. Bu kavramın resmi alandaki kökleri, 1992 yılında kabul edilen Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne (BMİDÇS) kadar uzanmaktadır. İklim adaleti öncelikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin tarihsel olarak ürettiği salım düzeylerinin arasındaki farkı dikkate almaktadır. Böylece hakçılık kavramının ışığında gelişmekte olan ülkelere, yoksulluğu azaltmak için ekonomik gelişme ve dolayısıyla salım artırma izni verilmektedir. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS) bağlayıcı olmayan hedefler koymakla birlikte, iklim adaletinin temel ilkelerinden olan "ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluk" ilkesini kabul etmiştir. Bu ilke daha sonra 1997 yılında kabul edilen Kyoto Protokolü'nde Temiz Kalkınma Mekanizması, Ortak Uygulama ve Salım Ticareti olarak formüle edilmiştir (Rhaman, 2016:190).

İklim adaletinin bazı ilkelerinin Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Kyoto Protokolü'nde yer alması, bu belgelerin toplumsal adalet ilkelerine göre biçimlendirildiğini göstermez. Nitekim iklim adaleti

kavramı asıl 2007 yılında Bali'de (COP13), toplantı salonu dışında gerçekleştirilen gösterilerde "İklimsel Adalet, Şimdi!" sloganı ile vücut bulmuştur. Kyoto görüşmelerinde kendilerine yer bulamayan ve iklim değişikliğinden en fazla etkilenen olan ülkeleri, toplulukları, yoksulları ve yerli halkları temsil eden örgütler iklim adaleti için toplumsal hareketleri başlatmışlardır (Duru, 2008).

İklim adaleti, iklim değişikliğinin oluşumunda payı olan ve payı olmadığı halde ondan olumsuz etkilenen ülkeler arasındaki ilişkiler üzerine kuruludur. İklim adaleti, yaşam hakkı, gıda, su, sağlık hakları ve yerli halkların zarar görmemesi ile ilgilidir.

Temel tez, iklim değişikliğinden sorumlu olan gelişmiş ülkelerin hem azaltım sorumluluğunu yüklenmesi hem de uyum için gerekli olan mali ve teknolojik desteklerin zarar gören ülkelere verilmesidir (Begum, Shukrana, 2011).

İklim adaleti aşağıdaki adalet türleri etrafında tartışılmaktadır (Rhaman, 2016:191).

- Geçmişte verilen zararların tazmin edilmesi (telafi edici adalet),
- Gelecek ve mevcut sorumlulukların dağıtılması (dağıtıcı veya paylaştırıcı adalet),
- Adil prosedürlerin ve karar alma süreçlerine dâhil edilme prosedürlerinin kabul edilmesi (prosedürel veya kuralcı adalet) ve
- Başarısızlıkların farkında olup, düzeltilmesi (denkleştirici veya düzeltici adalet).

Hakçılık kavramı ise Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin (BMİDÇS) 3. maddesinde iklim sisteminin mevcut ve gelecek kuşaklar için hakçılık temelinde korunması gerektiği şeklinde ele alınmıştır. Böylece hakçılık kavramı nesiller içi ve nesiller arası hakçılık olmak üzere iki zaman dilimini kapsamaktadır. Fakat bugüne kadar yapılan konferanslarda nesiller arası hakçılık konusunun üzerinde yeteri kadar durulmamıştır (Cameron et al., 2013).

Hakçılık genelde dağıtıcı adalet olarak anlaşılmaktadır ve Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS) bağlamında ne anlama geldiği konusunda çeşitli yorumlar vardır. Bu yorumlar dört ilke etrafında sınıflandırılmaktadır (Schleich et al., 2016:51).

- Sorumluluk ilkesi, geçmiş ve günümüzdeki salım seviyesi ile ilgilidir (kirlenen öder prensibi),
- Ödeme gücü ilkesi, ülkelerin salımı azaltmak için mali ve teknolojik kapasiteleri ve ekonomik kalkınma ihtiyaçlarına dikkat çeker,

- Eşitlik ilkesi, bütün insanların atmosferi kullanmak için eşit hakka sahip olduğunun altını çizer,
- Egemenlik ilkesi ise ülkelerin kendi iklim politikalarını yönetme hakkını ve şu anki salım paylaşımının korunması gerektiğini ima eder.

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nde (BMİDÇS) bütün ülkeler hakçalık temelinde sera gazı salımlarını azaltma taahhüdünde bulunmuşlardır. Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'ne (IPCC, 2014) göre, hakçalık kavramı Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nde (BMİDÇS) dağıtıcı ve prosedürel adaleti içerecek şekilde tanımlanmıştır (Brown, 2015:148).

5. Temiz Kalkınma Mekanizması Açısından Adalet ve Hakçalık

İklim değişikliğinde adalet ve hakçalık kavramları genelde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ilişkilere odaklanmaktadır. Hâlbuki hızla yayılan Temiz Kalkınma Mekanizması (TKM) gibi uygulamalarla hali hazırda gelişmekte olan ülkelerde salım azaltım faaliyetleri ile çok seviyeli yönetim² yapıları kurulmuştur. Bu yapılar yeni bir adalet ve hakçalık ikilemini yaratmıştır. Bu ikileme göre, sera gazı azaltımının yükü ve faydaları farklı seviyeler arasında nasıl paylaşılacak ve yerel topluluklar çok seviyeli yönetim yapısı içinde nasıl yer alacaktır? (Mathur et al., 2014:42).

TKM'nin çok seviyeli yönetim yapısı içinde küresel, ulusal, iş dünyası ve yerel topluluklar olmak üzere dört eksen bulunmaktadır. Dağıtıcı adalet bakımından küreselle ulusal, ulusalla yerel topluluklar, iş dünyası ile yerel topluluklar ve yerel toplulukların kendi içerisinde adil olmayan bir paylaşım vardır. Burada amaç sürdürülebilir kalkınmadan çok, azaltım hedeflerine ulaşmak ve ülkeye yatırım çekip para kazanmaktır. Prosedürel açıdan ise yerel toplulukların önemli kararları etkileme gücü bulunmamaktadır. Hatta yerel toplulukların kendi içerisindeki eşitsizlikler ve güç dağılımı da katılımın çeşitliliğini etkilemektedir (Mathur et al., 2014).

En azından üç nedenden dolayı TKM projelerine ev sahipliği yapan yerel topluluklar için adaletin sağlanması garanti altına alınmalıdır.

- Birincisi, TKM projelerinin düşük maliyetli salım azaltımı ve yerelde sürdürülebilir kalkınmayı sağlama gibi iki amacının bulunması,
- İkincisi, bu projelerle birlikte yaşayacak ve onlardan etkilenecek olanların yerel topluluklar olması,

² **Yönetişim:** Karşılıklı, etkileşim halinde yönetim. İlgili bütün paydaşların yönetime katılması.

- Üçüncüsü ise teknik zorluk, sınırlı kapasite ve önemli kararları etkilemede yetersiz güce sahip olma gibi konuların yerel toplulukları marjinal hâle getirmesi (Mathur et al., 2014:44).

2009 yılında Kopenhag'da düzenlenen konferansın TKM Yürütme Kurulu ile birlikte soru-cevap şeklinde yapılan bir oturumunda Hindistan'dan gelen bir çöp toplayıcı kadının konuşması şöyle idi:

Benim adım Mohite, Pune'dan geliyorum ve çöp toplayıcısıyım. Yaptığım iş çöpleri ve geri dönüştürülen malzemeleri toplamak... Sizler [TKM Yürütme Kurulu] nasıl benim gibi insanların işlerini kaybetmesine neden olan bir yöntemi [atık yakma projeleri] kabul edersiniz? Sadece ben değil fakat yüzlerce insan hayatını çöpten kazanıyor. Böyle bir yöntemi nasıl kabul edersiniz? Ben ne yapacağım? Benim çocuklarım nereye gidecek? Okula nasıl gidecekler? Benim geçim şansımı elimden alıyorsunuz. (Ciplet, 2009:75).

TKM'nin hakçalıkla ilgili en önemli yönlerinden biri olan iş imkânı yaratmak ve yoksulluğu azaltmak konusunda başarısız olduğu görülmektedir. İş imkânı yaratmak bir yana yerel toplulukları tanımadan ve onların katılımı sağlanmadan projelerin yapıldığı anlaşılmaktadır.

Hindistan'ın kırsal bölgelerindeki TKM projeleri üzerinde yapılan çalışmalarda, kırsal elitlerin ya da zengin çiftçilerin ortaya çıkan nimetten daha çok pay aldıkları görülmüştür. Bazı projeler kırsalda yaşayan yoksul insanların tarımsal atıklar ya da toprak gibi önemli kaynaklara erişimini azaltmıştır. TKM projelerinin yerel çevreye ve insanlara zararlı etkilerinin olduğunu gösteren çalışmalar vardır. Piyasa güçlerine bırakılan TKM projelerinin sürdürülebilir kalkınmaya önemli ölçüde katkıda bulunmadığı görülmektedir (Michaelowa, 2010:212).

TKM'nin amaçlarından biri olan teknoloji transferi yoksullar için enerji kullanımı ve ekonomik kalkınmayı sağlayacağı için hakçalık kavramı ile ilgilidir. Fakat projelerin, yoksulların ihtiyacı olan teknolojilerden çok endüstriyel gaz azaltımı gibi belirli teknolojilere kaydığı görülmektedir. Teknolojilerin kullanımını kişilerin yasal statüleri, satın alma güçleri, bilgi ve becerileri, sosyal ilişkileri, ulusal ve yerel politika vb. etkilemektedir. Bütün bunlar teknoloji transferinin, hakçılığı artırma gibi bir amacının olmadığını göstermektedir (Richardson et al., 2011:235-236).

TKM ile kirletici durumundaki sanayileşmiş Kuzey ülkeleri, Güney ülkelerindeki düşük karbon projelerine yatırım yaparak, salımlarını azaltıyor gibi görünmektedir. Örneğin, AB ülkeleri salım seviyesini dengelemek için, gelişmekte olan ülkelerin ormanlarının korunması ya da yeni teknolojilere yatırım yapmasını finanse ederek,

kendi yollarında araba sayılarını artırabilir. Bu durum, kilo vermeye çalışan birinin, diyet yapması için başka birine ödeme yapmasına benzemektedir (Dayaneni, 2009:11).

Açıkça, TKM projeleri, salım dengeleme politikaları ile yoksul yerel toplulukları çok az korumaktadır. Bu politikalar, büyük barajların, orman plantasyonlarının, endüstriyel tarımsal yakıt projelerinin finanse edilmesi, insanların yerlerinden çıkarılması ve haklarının ihlal edilmesi ile sonuçlanmaktadır çünkü önemli finansal mekanizmalardan biri olan TKM, zengin ülkeler ve şirketler tarafından geliştirilmektedir (Dayaneni, 2009:10).

Barnett'e göre iklim adaleti/adaletsizliğinin beş temel yönü vardır. Bunlar;

- İklim değişikliği problemini çözme sorumluluğu eşit olarak dağıtılamamaktadır,
- Bazı insanların ve grupların daha savunmasız olmasından dolayı iklim değişikliği herkesi eşit olarak etkilememektedir,
- Bu savunmasızlık, bazılarını diğerlerinden daha fazla fayda sağlayan politik-ekonomik süreçler tarafından belirlenmektedir,
- Yerleşik ekonominin içinde yaşayan dezavantajlı kişilerden dolayı iklim değişikliği kalkınma kavramı ile birleştirilmektedir,
- İklim değişikliği politikalarının kendisi, mevcut ve gelecekteki eşitsizlikleri şiddetlendirerek, koruyarak veya önemsemeyerek, haksız sonuçlar doğurabilir (Barnett, 2006).

6. İklim Değişikliği ve Toplumsal Cinsiyet

Birleşmiş Milletler'e göre, afet dönemlerinde kadın ve çocukların ölme olasılığı erkeklere oranla 14 kat fazladır ve bu durum kadının iklim değişikliğinden daha fazla etkilendiğini göstermektedir. Ayrıca kadın iklim değişikliğini daha yakından deneyimlemektedir, çünkü toplumsal rolü itibarıyla ailesine su, gıda ve yakacak sağlamakla ve diğerlerine bakmakla yükümlüdür. Bunun yanında cinsiyet temelli şiddet, bilgiye erişememe gibi adaletsizliklerle de karşılaşmaktadır (The Association for Women's Rights in Development, 2017).

Kadın ve erkek üstlendikleri toplumsal roller itibarıyla iklim değişikliğinin sonuçlarından farklı şekilde etkilenmektedir, çünkü kadın doğal kaynakların temel kullanıcıdır ve özellikle tarım sektöründe yoğun şekilde çalışmaktadır. Bu durum kadının iklim değişikliğinin etkileri nedeniyle tehdit altında olan doğal kaynaklara daha bağımlı olduğunu göstermektedir. Tarımda verimliliğin azalması kadınları doğrudan etkiler. İklim değişikliği nedeniyle su kaynaklarının azalması, kadının günlük işlerinin artmasına neden olur, su kaynağına

ulaşmak için daha fazla zaman ve çaba sarf etmek zorunda kalabilir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2017).

İklim değişikliği kadınlar üzerinde sağlık açısından da ek bir yük oluşturmaktadır. Daha sıcak bir dünyada kadınların ve özellikle hamilelerin vücut dirençlerinin erkeklere oranla daha hassas oldukları ve iklim değişikliğinden daha fazla etkilendikleri çeşitli araştırmalarla ortaya konulmuştur (Talu, 2017).

Afet yönetimi açısından bakıldığında cinsiyetler arasında bir dizi farklılık ortaya çıkmaktadır. Bu konuda bazı araştırma sonuçlarından çıkan örnekler göre; 1991 yılında Bangladeş'teki siklon ve sellerde kadınlarda ölüm oranı erkeklerin ölüm oranının beş katıdır. Verilen alarmlar halka açık yerlerde erkekler arasında kulaktan kulağa yayılırken, ailelerin diğer fertlerinden neredeyse hiç kimse uyarılmamıştır. Kadınlar, yanlarında bir erkek olmadan evden çıkmaları yasak olduğu için, ailenin erkeklerinin gelip kendilerini güvenli bir yere götürmelerini beklerken ölmüşlerdir (Talu, 2017).

Bütün bunların yanında, doğal afetler sonrası, çatışma ve savaşlar sırasında kadın cinsel şiddete maruz kalmaktadır. Yani sadece afet mağduru olmakla kalmayıp, erkek mağdurların da kurbanı olmaktadır (Özdemir, 2015).

Sanayileşmiş ülkelerde yapılan araştırmalar, kadınların erkeklere oranla iklim değişikliği konusunda daha net bir bilince sahip olduklarını ve iklim değişikliğini daha tehlikeli bir olgu olarak algıladıklarını ortaya koymaktadır. Kadınların ve erkeklerin özellikle karbondioksit salımları konusunda iklim değişikliğine katkıları da farklılık göstermektedir. Örneğin; İsveç'te orta yaşlı erkekler, kadınların ürettiğinin iki katı fazla enerji tüketmekte – kullandıkları motorlu taşıtların çevre dostu olmama özelliği vb. nedenleriyle – ve bu ölçüde karbondioksit salımı ile iklimi olumsuz yönde değiştirmektedirler (Talu, 2017).

İklim değişikliğinin yarattığı sonuçlardan kadınların etkilenmesi üzerinde önemle durmak gerekse de, kadınları sadece iklim değişikliğinden, doğal afetlerden olumsuz etkilenen yardıma muhtaç kurbanlar olarak görmemek lazımdır, çünkü kadınlar, her konuda olduğu gibi iklim değişikliği konusunda da değişimin özneleridir. Bu açıdan bakıldığında; ülkelerin iklim değişikliği ile mücadelede ve beraberinde gelen felaket risklerini azaltmada ortaya koyacağı tüm politika ve önlemler toplumsal cinsiyete duyarlı olmalı ve kadınlar, iklim politikalarındaki tüm karar alma süreçlerine ve mekanizmalarına katılmalıdır (Talu, 2017).

Kadınlar, bu değişimden bu kadar fazla etkilenirken, birçok iklim değişikliği müzakeresinde toplumsal cinsiyet konusuna değinilmemektedir. Ancak Marakeş'de

2001 yılında düzenlenen taraflar toplantısında, Sözleşme ve Protokol altında oluşturulan organlarda, kadınların katılımının artırılmasına ilişkin 36/CP.7 sayılı karar (Improving the participation of women in the representation of Parties in bodies established under the United Nations Framework Convention on Climate Change and the Kyoto Protocol of the Parties) ile Tarafları kadınların iklim değişikliği ile ilgili tüm karar alma düzeylerinde katılımını sağlayacak önlemler almaya çağırılmıştır. (Kara, 2016:5).

BMİDÇS'nin Tarafları, süreçlerde kadın ve erkeklerin eşit şekilde yer almasının ve ulusal iklim politikalarının cinsiyet eşitliğine göre belirlenmesi ve uygulanmasının önemini tanımış ve Paris Anlaşması'nda bu konuya yer vermiştir. Anlaşma'nın Giriş Bölümü'nde "İklim değişikliğinin insanlığın ortak bir kaygısı olduğunu kabul ederek, Tarafların iklim değişikliğine müdahale amaçlı eyleme geçtiklerinde insan hakları, ...cinsiyetler arası eşitlik, kadınların güçlendirilmesine ve kuşaklar arası adalet konularındaki yükümlülüklerine uygun hareket etmeli, bu hususlara saygılı olmalı ve onları geliştirmelidir." (UNFCC, 2017) diye yazılmıştır.

Anlaşma'nın Giriş Bölümü dışında, 7. maddesinde (uyumla ilgili) "... cinsiyetler konusunda duyarlı, katılımcı ve tamamen şeffaf bir yaklaşımı takip etmesi gerektiğini..." ve 9. maddesinde (kapasite geliştirme ile ilgili) ise "...cinsiyetler konusunda duyarlı, etkin ve süreklilik arz eden bir süreç oluşturacaktır..." diye ifadeler kullanılmıştır.

Taleplerinin Anlaşma'da yer alması için son dakikaya kadar mücadele eden kadın gruplarına göre, Anlaşma, hiçbir bağlayıcılığı ya da uygulama değeri olmayan giriş bölümündeki ifadelerin yanında azaltım, kayıp ve zarar, finans, teknoloji gelişimi ve transferi gibi konularda tamamen cinsiyet körü (gender-blind) şeklinde tanımlanabilir (The Association for Women's Rights in Development, 2017).

SONUÇ:

Yerde yaşanan kirlilik ve kaynak kıtlığı gibi çevre sorunları, iklim değişikliği ile birlikte küreselleşerek, uluslararası alanda insan hakları, adalet ve hakçılık konusu haline gelmiştir. Birleşmiş Milletler'in hazırladığı insan hakları ve iklim değişikliği ile ilgili sözleşmelerde ya da bölgesel belgelerde insan hakları, adalet ve hakçılık konularına yer verilmiştir. Fakat uygulamalar incelendiğinde insan hakları ihlallerine ve fayda-zarar paylaşımında adaletsizliklere ve eşitsizliklere rastlanmaktadır.

Hemen hemen hergün iletişim kanallarından iklim değişikliğinin neden olduğu aşırı hava olaylarında yaşanan mal ve can kayıplarına şahit olunmaktadır. Bu

kayıplar ya dünyanın en fakir ülkelerinde ya da zengin ülkelerin fakir bölgelerinde daha çok yaşanmaktadır. Görüldüğü gibi uluslararası belgelerde tanınan siyasal haklar, sosyal ve ekonomik eşitsizlikler yüzünden fayda sağlayamamaktadır.

İklim değişikliği problemini çözmek için yapılan tartışmalarda, zengin ile fakir, Kuzey ile Güney, mevcut ile gelecek nesiller, azaltım ile uyum yatırımları ve insanlık ile doğanın geri kalanı arasındaki hakçılık kavramı ön plana çıkmaktadır. İklim değişikliği ile hakçılık kavramının kesişmesi eşitsizlikleri ortadan kaldırmak için bir fırsat olarak değerlendirilmelidir (Richardson et. al., 2011).

Sonuç olarak; insan hakları ihlallerini, türler, kuşaklar, ülkeler ve sınıflar arasında adalet ve hakçılık arayışını ve iklim değişikliği ile toplumsal cinsiyet ilişkisini gözetken bir yaklaşımı gündemde tutmak için bilim dünyası ve sivil toplum kuruluşlarına önemli görevler düşmektedir (TÜBA, 2010: 154).

KAYNAKÇA:

Balı, A. Ş., (2001), **Çok Kültürlülük ve Sosyal Adalet: Öteki ile Birlikte Yaşamak**, Çizgi Kitapevi, Konya.

Barnett J., (2006), "Climate Change, Insecurity and Injustice", **In Fairness to Adaptation to Climate Change**, Editör Adger W, Paavola J, Huq S, Mace M., Massachusetts Institute of Technology.

Begum, A., Shukrana, U., (2011) "Evolving Concepts of Climate Justice: Bangladesh Perspective", **Human Rights and Environment**, 81-96, Editör M. Rahman, Dhaka: Palal Prokashoni & ELCOP (Empowerment through Law of the Common People).

Brown, D.A., (2015), "Missed Opportunity in Lima: Creating a Process for Examining Equity Considerations in the Formulation of INDCs", **Ethics, Policy & Environment**, Cilt: 18, Sayı: 2, s. 146-154.

Cameron Et al., (2013), "Climate Justice: Equity and Justice Informing a New Climate Agreement", **Working Paper**, World Resources Institute, Mary Robinson Foundation Climate Justice.

Can, F., (2017), "Temiz Kalkınma Mekanizması: Türkiye'deki Uygulamaların Paydaş Katılımı Açısından Değerlendirilmesi", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Carbon Market Watch, (2015), "Human Rights Implications of Climate Change Mitigation Actions", <http://carbonmarketwatch.org/wpcontent/uploads/2015/11/HUMANRIGHTS->

**IMPLICATION OF CLIMATE
CHANGE MITIGATION - ACTIONS_WEB-final.pdf,**
(10.02.2016).

Carbon Market Watch, (2016a), "Harmful CDM Projects", <http://carbonmarketwatch.org/project/campaigns/>, (10/ 02/ 2016).

Carbon Market Watch, (2016b), "Human Rights in the CDM", <http://carbonmarketwatch.org/category/human-right-in-climate/human-rights/>, (12/ 02 /2016).

Carbon Market Watch, (2016c), "Aguan - Biogas Project, Honduras", <http://carbonmarketwatch.org/campaigns-issues/aguan-biogas-project-honduras/>, (12/ 02/ 2016).

Ciplet, D., (2009), "Contesting Climate Injustice: Transnational Advocacy Network Struggles for Rights in UN Climate Politics", **Global Environmental Politics**, Cilt: 14, Sayı: 4, s. 75-96.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, (2017), "Küresel İklim Değişikliği ve Toplumsal Cinsiyet", <http://iklim.cob.gov.tr/iklim/AnaSayfa/iklimgender.aspx?sflang=tr>, (02.05.2017).

Dayaneni, G., (2009), "Carbon Fundamentalism vs. Climate Justice", **Race, Poverty & the Environment**, Fall 2009, Cilt: 16, Sayı: 2, s. 7-11.

Duru, B. (2008), "Kyoto Protokolü'nden Halkların Protokolüne, Kyoto Sonrası (2012) İçin İklim Değişikliği Görüşmeleri", **Mülkiye Dergisi**, Cilt: 32, Sayı: 259, s. 205 -214.

Felsefe, (2016), "Adaletin Türleri Nelerdir? Adaletin Türleri", http://www.felsefe.gen.tr/siyaset_felsefesi/adalet_turleri_nelerdir.asp, (13.10.2016)

Filzmoser, E. Et al., (2014), "The Need for a Right-Based Approach to the Clean Development Mechanism", [http://orbit.dtu.dk/en/publications/the-need-for-a-rights-based-approach-to-the-clean-development-mechanism\(9ee167e-1417-4ca2-853fab19c3b7dbd1\).html](http://orbit.dtu.dk/en/publications/the-need-for-a-rights-based-approach-to-the-clean-development-mechanism(9ee167e-1417-4ca2-853fab19c3b7dbd1).html), (10.02.2016).

Güriz, A., (2001), "Adalet Kavramının Belirsizliği", **Adalet Kavramı Semineri'nde Verilen Tebliğler**, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Editör Adnan Güriz, Ankara.

Ikeme J., (2003), "Equity, Environmental Justice and Sustainability: Incomplete Approaches in Climate Change Politics", **Global Environmental Change**, Cilt: 13, s. 195-206.

Johl, A., Lador, Y., (2012), "A Human Rights-based Approach to Climate Finance, International Policy Analysis", FES Geneva, Friedrich Eberto Stiftung, <http://library.fes.de/pdf-files/iez/global/08933.pdf>, (10.02.2016).

Kara, F., Ö., (2016), "İklim Değişikliğinde Kadının Rolü ve Tarımsal Yayım", **XII. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi**, 25-27 Mayıs 2016, Conference Paper.

Kocaoğlu, S.S., (2005), "Evrensel Yetki", **TBB Dergisi**, Sayı: 60, s. 189-213.

Mathur, V.N. Et al., (2014), " Experiences of Host Communities with Carbon Market Projects: Towards Multi-level Climate Justice", **Climate Policy**, Cilt: 14, Sayı: 1, s. 42-62.

Michaelowa, A., (2010), "The Future of the Clean Development Mechanism", **Climate Change Policies, Global Challenges and Future Prospects**, Edited by Emilio Cerda, Xavier Labendaira, Edward Elgar, Cheltenham UK, Northampton MA USA.

Özdemir, Ö., (2015), "Savaş ve Çatışmalarda Şiddetin Kurbanları Kadınlar", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 39, Sayfa: 310-318.

Paris Agreement, (2015), http://unfccc.int/files/essential_background/convention/application/pdf/english_paris_agreement.pdf, (16.03.2017).

Rhaman, M., (2016), "Climate Justice Framing in Bangladeshi Newspaper, 2007- 2011", **South Asia Research, SAGE Publications**, Cilt: 36, Sayı: 2, s. 186-205.

Richardson, T., (2015), " On the Limits of Liberalism in Participatory Environmental Governance: Conflict and Conservation in Ukraine's Danube Delta", **Development and Change**, Cilt: 46, Sayı: 3, Sayfa: 415-441.

Schade, J., Obergassel, W. (2014). Human rights and the Clean Development Mechanism, **Cambridge Review of International Affairs**, Sayfa: 717-735. doi:10.1080/09557571.2014.961407

Schleich, J., (2016), "Citizens' perceptions of justice in international climate policy: an empirical analysis", **Climate Policy**, Cilt: 16, Sayı: 1, s. 50-67.

Talu, N., (2017), "Değişimin Öznesi Kadınlar", http://kazete.com.tr/makale/degisimin-oznesi-kadinlar_775, (02.05.2017).

The Association for Women's Rights in Development (AWID), (2017), "Climate Justice: Why Women Must Be

Included", <https://www.awid.org/news-and-analysis/climate-justice-why-women-must-be-included>, (03.05.2017).

TUSİAD, (2016), **Ekonomi Politikaları Perspektifinden İklim Değişikliği İle Mücadele**, Yayın No: TUSİAD- T/2016 T/2016,12-583, İstanbul.

Türkiye Bilimler Akademisi Raporlar Dizisi-TÜBA (2010), **Türkiye Açısından Dünyada İklim Değişikliği**, Sayı: 22, Yeni Reform Matbaacılık, Ankara.

UNFCC, (2011), **Cancun Agreements**, Outcome of the Work of the Ad Hoc Working Group on Long-term Cooperative Action under the Convention, Decision1 /CP16, Document No: FCCC/CP/2010/7/Add.1.

UNFCC, (2017), "Gender and Climate Change", http://unfccc.int/gender_and_climate_change/items/7516.php, (03.05.2017).

Kent Akademisi